YUQORI SINF O‘QUVCHILARINI IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLASHDA GENDER YONDASHUV TAMOYILLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Jumayeva Baxtila FarDu tadqiqotchisi

Annotatsiya Mazkur tezisda yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayonida gender yondashuv tamoyillaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tezisda, ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqotda gender yondashuvga asoslangan ta’lim muhiti o‘quvchilarning muloqot, hamkorlik, ijtimoiy mas’uliyat, tashabbuskorlik, liderlik va tolerantlik kabi sifatlarini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishini ko‘rsatadi. Shuningdek, gender stereotiplarini kamaytirish, o‘quvchilarning ta’lim va ijtimoiy faoliyatdagi imkoniyatlarini kengaytirish hamda demokratik munosabatlar madaniyatini shakllantirish gender tenglik tamoyillarining muhim pedagogik imkoniyatlari sifatida belgilangan.

Kalit so‘zlar: yuqori sinf o‘quvchilari, ijtimoiy hayot, ijtimoiy kompetentlik, gender yondashuv, pedagogik imkoniyat, ijtimoiy faollik, hamkorlik, tolerantlik, liderlik.

Bugungi globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida umumiy o‘rta ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ijtimoiy jihatdan faol, mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli va turli ijtimoiy munosabatlarda samarali ishtirok eta oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, yuqori sinf davri o‘quvchining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda o‘quvchi kelajakdagi kasbiy faoliyati, fuqarolik pozitsiyasi, shaxslararo munosabatlari va jamiyatdagi o‘rniga oid qarashlarini shakllantira boshlaydi.Yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlash masalasi ularning turli ijtimoiy vaziyatlarda o‘zini tutishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi, o‘z fikrini asosli ifodalashi, boshqalarning fikrini tinglashi, jamoaviy qarorlar qabul qilishda ishtirok etishi, nizolarni konstruktiv hal qilishi va ijtimoiy mas’uliyatni his qilishi bilan bevosita bog‘liq. O‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish zamonaviy maktab ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda gender tenglik tamoyillaridan foydalanish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. Chunki ta’lim muhitida o‘quvchilarning imkoniyatlarini ularning jinsi bilan

bog‘liq stereotiplar asosida chegaralash ularning ijtimoiy faolligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va tashabbuskorligiga ta’sir qilishi mumkin. Aksincha, barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratilgan ta’lim muhiti ularga o‘z qobiliyatlarini namoyon etish, turli faoliyatlarda ishtirok etish va ijtimoiy tajriba orttirish imkonini beradi. Gender yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchilarga bir xil munosabatda bo‘lish bilangina cheklanib qolmaydi. U ta’lim mazmuni, pedagogik muloqot, sinfdagi rollarning taqsimlanishi, jamoaviy faoliyat, baholash mezonlari, liderlik imkoniyatlari va o‘quvchilarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash kabi ko‘plab pedagogik jarayonlarda namoyon bo‘ladi. Shu sababli gender yondashuv ta’limning umumiy pedagogik tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim shartlardan biri sifatida qaraladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham yoshlarni har tomonlama rivojlantirish, ularning huquq va imkoniyatlarini ta’minlash, ijtimoiy faolligini oshirish va zamonaviy jamiyatda munosib o‘rin egallashiga ko‘maklashish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda maktab, oila, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlarning hamkorligi o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi. Yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlashda gender yondashuv imkoniyatlarini pedagogik nuqtayi nazardan tizimli o‘rganish o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlash imkonini beradi. A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasi nuqtayi nazaridan shaxs xulq-atvorining shakllanishida kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv genderga oid xulq-atvor namunalari ham ijtimoiy muhit orqali o‘zlashtirilishini tushuntirishga yordam beradi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga turli rollarni bajarish, hamkorlik qilish va tashabbus ko‘rsatish imkoniyatining berilishi ularning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi[4]. A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv yondashuvi o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi, faoliyatdagi ishtiroki va ijtimoiy xatti-harakatlarini shakllantirishda muhitning ahamiyatini ko‘rsatadi[5]. Shu jihatdan gender yondashuvga asoslangan pedagogik muhit o‘quvchilarning o‘zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Gender masalalarini tahlil qilishda S. Bem tomonidan ishlab chiqilgan gender sxemalari konsepsiyasi ham muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi[6]. Ushbu yondashuv insonning atrof-muhitdagi genderga oid axborotni qabul qilishi va uni qayta ishlashida mavjud ijtimoiy tasavvurlar muhim rol o‘ynashini

ko‘rsatadi. Maktab ta’limida gender stereotiplarini tanqidiy anglashga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini gender stereotiplari bilan chegaralamasligiga xizmat qilishi mumkin. Gender va ta’lim masalalarini xalqaro miqyosda o‘rgangan tadqiqotchilar ta’limda teng imkoniyat yaratish, diskriminatsiyani kamaytirish, o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini kengaytirish hamda ijtimoiy rollarni erkin tanlash uchun shart-sharoit yaratish zarurligini ta’kidlaydilar. Tadqiqot metodologiyasini gender yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv va ijtimoiy-pedagogik yondashuvning o‘zaro uyg‘unligi tashkil etadi. Gender yondashuv o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish, ularning ta’lim va ijtimoiy faoliyatdagi ishtirokiga teng sharoit yaratish imkonini beradi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o‘quvchining egallagan bilimlarini real ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llay olishiga e’tibor qaratadi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, pedagogik tajribalarni umumlashtirish, va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlashda yondashuvdan foydalanish bir nechta o‘zaro bog‘liq pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Birinchi navbatda, gender yondashuvga asoslangan ta’lim muhiti o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun imkoniyat yaratadi. O‘quvchi sinf va maktab hayotida turli tadbirlarda ishtirok etishi, jamoaviy loyihalarni tashkil etishi, muhokamalarda o‘z fikrini bildirishi va ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surishi uchun teng imkoniyatga ega bo‘lishi kerak. Bunday faoliyat jarayonida o‘quvchi o‘zining jamoadagi o‘rnini anglaydi va ijtimoiy mas’uliyatni his qilishni o‘rganadi. Ikkinchi muhim imkoniyat - muloqot kompetentligini rivojlantirish. Gender yondashuvga asoslangan pedagogik muhitda o‘quvchilarning fikrini tinglash, turli qarashlarni hurmat qilish va o‘z nuqtayi nazarini madaniyatli tarzda ifodalashga e’tibor qaratiladi. Ayniqsa, munozara, debat, guruhli topshiriqlar, rolli o‘yinlar va loyiha faoliyati o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Uchinchidan, ushbu yondashuv hamkorlik kompetentligini shakllantirish imkonini beradi. Ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun inson boshqa odamlar bilan hamkorlik qila olishi, vazifalarni taqsimlashi, umumiy maqsadga erishish

uchun jamoa bilan ishlashi va o‘zaro yordam ko‘rsatishi zarur. Shu sababli maktabdagi jamoaviy faoliyatda qiz va o‘g‘il bolalarning turli vazifalarni bajarishiga teng imkoniyat berilishi ularning hamkorlik tajribasini kengaytiradi. To‘rtinchidan, gender yondashuv liderlik sifatlarini rivojlantirish uchun muhim pedagogik sharoit yaratadi. Liderlikni faqat ma’lum bir guruhga xos sifat sifatida qarash o‘rniga uni har bir o‘quvchida rivojlantirish mumkin bo‘lgan kompetensiya sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq. Sinf rahbari yoki fan o‘qituvchisi turli tadbirlarni tashkil etishda barcha o‘quvchilarga tashabbus ko‘rsatish, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish va qaror qabul qilish imkoniyatini berishi mumkin. Beshinchidan, gender yondashuvdan foydalanish ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy mas’uliyat o‘quvchining o‘z xatti-harakatlari, qarorlari va jamoa oldidagi majburiyatlarini anglashida namoyon bo‘ladi. Maktabdagi ijtimoiy loyihalar, ko‘ngillilik faoliyati, ekologik tashabbuslar, xayriya tadbirlari va mahalla bilan hamkorlikdagi loyihalar o‘quvchilarda ushbu sifatni shakllantirish imkonini beradi. Oltinchidan, gender tenglik stereotiplarni tanqidiy anglash imkonini beradi. Yuqori sinf o‘quvchilari ijtimoiy muhitda turli gender stereotiplari bilan to‘qnash kelishlari mumkin. Pedagogik jarayonda ushbu stereotiplarni muhokama qilish, ularning kelib chiqish sabablari va shaxsning imkoniyatlariga ta’sirini tahlil qilish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda o‘qituvchining vazifasi muayyan fikrni majburan qabul qildirish emas, balki o‘quvchilarni dalillarga asoslangan fikrlash va turli qarashlarni tahlil qilishga yo‘naltirishdan iborat bo‘lishi lozim. Yettinchidan, gender tenglikka asoslangan ta’lim tolerantlik va o‘zaro hurmat madaniyatini rivojlantiradi. Ijtimoiy hayot turli qarash, xarakter, qiziqish va tajribaga ega insonlar bilan munosabatga kirishishni talab qiladi. Shu sababli o‘quvchilarda boshqa insonning fikri va shaxsiy xususiyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmasini shakllantirish muhimdir. Yuqori sinf o‘quvchilarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik jarayonning mazmuni bilan bir qatorda ta’lim metodlari ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, muammoli vaziyatlar, keys-stadi, debat, munozara, loyiha metodi, rolli o‘yinlar, jamoaviy topshiriqlar va refleksiv mashqlar gender tenglik tamoyillarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi. Masalan, o‘quvchilarga “Maktabda ijtimoiy loyiha tashkil etish” vazifasi berilganda loyiha rahbari, tashkiliy guruh, axborot guruhi, ijodiy guruh va tahlil guruhidagi rollarni o‘quvchilarning jinsi asosida emas, balki ularning qiziqishi, qobiliyati va kompetensiyasiga muvofiq

taqsimlash mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchilarga turli faoliyat turlarini sinab ko‘rish va yangi ijtimoiy tajriba orttirish imkonini beradi. Shuningdek, pedagogik jarayonda “fikrlar xilma-xilligi”, “jamoaviy qaror”, “ijtimoiy loyiha”, “mening jamiyatdagi rolim”, “teng imkoniyatlar” kabi mavzulardagi muhokamalardan foydalanish o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Gender tenglik tamoyillarini ta’limga tatbiq etishda o‘qituvchining shaxsiy pedagogik pozitsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarga murojaat qilish, vazifalarni taqsimlash, savollarga javob berish, rag‘batlantirish va baholash jarayonida stereotipik yondashuvlardan qochishi lozim. Barcha o‘quvchilarning fikrini eshitish, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va xatolarini rivojlanish imkoniyati sifatida ko‘rish ijobiy pedagogik muhitni shakllantiradi. Maktabning ijtimoiy muhiti ham gender yondashuvning amaliy ifodasi uchun muhim maydon hisoblanadi. O‘quvchilar kengashi, fan to‘garaklari, sport va madaniy tadbirlar, ko‘ngillilik loyihalari, munozara klublari hamda maktabning turli tashabbuslarida barcha o‘quvchilarning teng ishtirokini ta’minlash ularning ijtimoiy tajribasini boyitadi. Yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlashda maktab-oila-mahalla hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchining ijtimoiy kompetentligi faqat dars jarayonida emas, balki oilaviy va mahalliy ijtimoiy muhitda ham shakllanadi. Shu sababli o‘quvchilarning ijtimoiy loyihalari va tashabbuslarini mahalla bilan bog‘lash, ularni mahalladagi yoshlar tadbirlariga jalb qilish va turli ijtimoiy masalalarni muhokama qilishga imkon yaratish samarali pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, gender tenglikni ta’lim jarayonida amalga oshirish bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz pedagogik jarayon sifatida qaralishi kerak. Bunda ta’lim mazmuni, metodlari, sinf muhiti, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari, baholash va tarbiyaviy ishlar o‘zaro uyg‘un holda tashkil etilishi zarur. Umuman olganda, yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlashda gender yondashuv pedagogik imkoniyatlari o‘quvchining ijtimoiy kompetentligining bir nechta tarkibiy qismlarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Bular: ijtimoiy faollik, kommunikativlik, hamkorlik, mustaqil qaror qabul qilish, liderlik, mas’uliyat, tolerantlik va o‘zaro hurmat kabi sifatlarni qamrab oladi. Yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlash zamonaviy maktab ta’limining muhim vazifalaridan biri bo‘lib, ushbu jarayonda o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb

etadi. Tadqiqot natijalari gender yondashuv ta’lim jarayoniga izchil tatbiq etish mazkur kompetentlikni rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatlar yaratishini ko‘rsatdi. Gender yondashuvga asoslangan ta’lim muhiti o‘quvchilarga o‘z qobiliyatlarini erkin namoyon etish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, tashabbus ko‘rsatish, liderlik vazifalarini bajarish, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni anglash imkonini beradi. Bunday muhit o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamkorlik va tolerantlik munosabatlarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Gender yondashuv yuqori sinf o‘quvchilarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida qo‘llashda, avvalo, barcha o‘quvchilar uchun teng ta’limiy va ijtimoiy imkoniyatlar yaratish, gender stereotiplarini tanqidiy anglashga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish, jamoaviy va loyiha faoliyatida rollarni qobiliyat hamda qiziqishlarga muvofiq taqsimlash, o‘quvchilarning liderlik va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash muhimdir. Shuningdek, maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish orqali o‘quvchilarning real ijtimoiy muhitdagi faoliyatini kengaytirish maqsadga muvofiq. Bu esa ularning maktabda egallagan ijtimoiy kompetensiyalarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashiga imkon beradi. Demak, gender tenglik tamoyillari yuqori sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlashda nafaqat teng imkoniyatlarni ta’minlovchi tamoyil, balki o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi, hamkorlik qobiliyati, liderligi, mas’uliyati va muloqot madaniyatini rivojlantiruvchi muhim pedagogik resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Yoshlar siyosati to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – Toshkent, 2016.
4. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. – 617 p.

5. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
6. Bem S.L. Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing // Psychological Review. – 1981. – Vol. 88, No. 4. – P. 354–364.
7. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York: Routledge, 1990. – 272 p.
8. Connell R.W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 352 p.
9. European Commission. Gender Equality in Education and Training. – Brussels: European Commission, 2021.
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Gender Report – A New Generation: 25 Years of Efforts for Gender Equality in Education. – Paris: UNESCO, 2020.
11. UNICEF. Gender-Responsive Education Systems. – New York: UNICEF, 2021.
12. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. – Washington, DC: World Bank, 2018. – 239 p.